UDK: 657.1:332.7-047:32(575.1)

UDK: 657.1:004

KORXONALARDA ELEKTRON BUXGALTERIYA HISOBINI YURITISHNING AFZALLIKLARI

Rahmonova Yulduz Sharafitdinovna
SamISI PhD, v.b.dotsent
Tel.: (97) 446-03-60
Elektron pochta: raxmanova_yulduz@mail.ru
https://orcid.org/0009-0008-9676-2216
Toyirov Sultonmurod Xamidullayevich
SamISI 2-kurs talabasi
Tel.: +998 99 284-99-99
Elektron pochta: sultonmurodtoyirov@gmail.com
https://orcid.org/0009-0001-2100-4233
https://doi.org/10.5281/zenodo.24410661

Annotatsiya: Maqolada korxonalarda elektron buxgalteriya hisobini yuritishning nazariy-metodologik asoslari, uning an’anaviy (qo‘lda yuritiladigan) hisobga nisbatan iqtisodiy va tashkiliy afzalliklari tadqiq etilgan. Birlamchi hujjatlarni elektronlashtirish, hisob ma’lumotlarining aniqligi va o‘z vaqtidaligi, hisobot tayyorlash tezligi, ichki nazorat samaradorligi, soliq va statistika organlari bilan axborot almashinuvi hamda boshqaruv qarorlarini asoslash imkoniyatlari tahlil qilingan. O‘zbekiston korxonalari, ayniqsa kichik biznes subyektlari sharoitida elektron hisobni joriy etishdagi to‘siqlar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: elektron buxgalteriya hisobi, buxgalteriya axborot tizimi, raqamlashtirish, birlamchi hujjatlar, ichki nazorat, moliyaviy hisobot, hisob xarajatlari, boshqaruv qarorlari.

ПРЕИМУЩЕСТВА ВЕДЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация: В статье исследуются теоретические и методологические основы ведения электронного бухгалтерского учёта на предприятиях, а также его экономические и организационные преимущества по сравнению с традиционным (ручным) учётом. Анализируются возможности электронизации первичных документов, повышения точности и своевременности учётных данных, ускорения подготовки отчётности, усиления внутреннего контроля, информационного обмена с налоговыми и статистическими органами, а также обоснования управленческих решений. Выявлены барьеры внедрения электронного учёта на предприятиях Узбекистана, прежде всего в субъектах малого бизнеса, и предложены меры по их преодолению.

Ключевые слова: электронный бухгалтерский учёт, бухгалтерская информационная система, цифровизация, первичные документы, внутренний контроль, финансовая отчётность, затраты на учёт, управленческие решения.

ADVANTAGES OF ELECTRONIC ACCOUNTING IN ENTERPRISES

Annotation: This article examines the theoretical and methodological foundations of electronic accounting in enterprises and its economic and organizational advantages over traditional (manual) bookkeeping. It analyzes the digitalization of primary documents, the accuracy and timeliness of accounting data, the speed of financial reporting, the effectiveness of internal control, electronic information exchange with tax and statistical authorities, and the use of accounting data in management decision-making. Barriers to implementing electronic accounting in Uzbekistan's enterprises, particularly small businesses, are identified, and measures to overcome them are proposed.

Keywords: electronic accounting, accounting information system, digitalization, primary documents, internal control, financial reporting, accounting costs, management decisions.

Kirish: Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatining barqarorligi va raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan ularning axborot tizimlari qanchalik samarali ishlashiga bog‘liq. Buxgalteriya hisobi esa korxona haqidagi moliyaviy axborotning asosiy manbai bo‘lib, uning sifati boshqaruv qarorlarining asoslanganligini belgilaydi.

An’anaviy, qo‘lda yuritiladigan hisob tizimida ma’lumotlarni qayta-qayta kiritish, hujjatlarni qog‘ozda saqlash, hisob-kitoblarda xatolarga yo‘l qo‘yish va hisobotlarni tayyorlashga ko‘p vaqt sarflash kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Bu holat, bir tomondan, hisob xarajatlarini oshiradi, ikkinchi tomondan, rahbariyatga zarur axborotni o‘z vaqtida taqdim etishga to‘sqinlik qiladi.

Elektron buxgalteriya hisobi — bu birlamchi hujjatlarni rasmiylashtirish, hisob registrlarini yuritish, hisob-kitoblarni bajarish va moliyaviy hamda soliq hisobotlarini shakllantirish jarayonlarini maxsus dasturiy ta’minot va elektron hujjat aylanishi vositalari yordamida amalga oshirishdir. Bunday tizim ma’lumotlarni bir marta kiritib, ulardan turli maqsadlarda foydalanish imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda soliq ma’muratchiligini raqamlashtirish, elektron hisob-fakturalar va elektron hujjat almashinuvi tizimlarini joriy etish, hisobotlarni elektron shaklda topshirish amaliyotining kengayishi korxonalarni hisob jarayonlarini avtomatlashtirishga undamoqda. Shu bois elektron buxgalteriya hisobining afzalliklarini ilmiy jihatdan asoslash va uni joriy etishdagi to‘siqlarni aniqlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Raqamlashtirish yo‘nalishidagi islohotlar buxgalteriya sohasini ham qamrab olmoqda. Xorijiy tadqiqotlarda ham axborot texnologiyalarining zamonaviy hisob tizimlariga joriy etilishi hisob ma’lumotlarining aniqligi va o‘z vaqtida taqdim etilishini oshirishi, hisob xarajatlarini kamaytirishi hamda boshqaruv qarorlari sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan [4]. Ispaniya kichik va o‘rta korxonalari misolida o‘tkazilgan empirik tadqiqot ham buxgalteriya axborot tizimlaridan foydalanish korxona faoliyati ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi [3].

O‘rganilganlik darajasi: Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish, buxgalteriya axborot tizimlarining iqtisodiy samaradorligi va ularning korxona boshqaruviga ta’siri masalalari xorijiy hamda mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida yoritilgan.

Xorijiy olimlardan M.B. Romney va P.J. Steinbart o‘zlarining “Accounting Information Systems” asarida buxgalteriya axborot tizimlarining tuzilishi, ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash jarayonlari, ichki nazorat hamda axborot xavfsizligi masalalarini tizimli yoritgan. J.A. Hall tadqiqotlarida esa hisob tizimlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish, tranzaksiyalarni qayta ishlash va nazorat mexanizmlari tahlil qilingan.

Mahalliy olimlardan A.A. Karimov, F.R. Islomov va A.Z. Avloqulovning “Buxgalteriya hisobi” darsligida korxonalarda hisobni tashkil etish, xo‘jalik operatsiyalarini hujjatlashtirish va hisob registrlarida aks ettirish masalalari yoritilgan. B. Isroilov va R.O. Xolbekov “Buxgalteriya hisobi nazariyasi” asarida hisobning nazariy asoslari, schyotlar tizimi va moliyaviy hisobotni shakllantirish masalalarini bayon qilgan. N. Jo‘rayev, F. Abduvaxidov va D. Sotvoldiyevaning “Moliyaviy va boshqaruv hisobi” darsligida esa moliyaviy hamda boshqaruv hisobining korxona faoliyatidagi o‘rni ochib berilgan. A.S. Sotivoldiyevning “Zamonaviy buxgalteriya hisobi” va K.B. Urazovning “Buxgalteriya moliyaviy hisobi” asarlari ham milliy hisob amaliyotini o‘rganishda muhim manbalar hisoblanadi.

Xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, buxgalteriya hisobini tashkil etish, axborot tizimlari, ichki nazorat va moliyaviy hisobot masalalari turli jihatlardan o‘rganilgan. Biroq O‘zbekiston korxonalari, xususan, kichik biznes subyektlari sharoitida elektron hisobning iqtisodiy samarasini aniq ko‘rsatkichlar bilan baholash va uni joriy etishdagi amaliy to‘siqlarni tizimlashtirish masalalari qo‘shimcha tadqiq etishni talab qiladi. Mazkur maqolada ana shu masalalarga e’tibor qaratiladi.

Ko‘rib chiqilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, elektron hisobning umumiy afzalliklari yetarlicha o‘rganilgan. Biroq O‘zbekiston korxonalari, xususan, kichik biznes subyektlari sharoitida elektron hisobning iqtisodiy samarasini aniq ko‘rsatkichlar bilan baholash va uni joriy etishdagi amaliy to‘siqlarni tizimlashtirish masalalari qo‘shimcha tadqiq etishni talab qiladi. Mazkur maqolada ana shu masalalarga e’tibor qaratiladi.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotda korxonalarda elektron buxgalteriya hisobini yuritishning afzalliklarini aniqlash uchun bir nechta ilmiy usullardan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi elektron hisobning an’anaviy hisobga nisbatan ustunliklarini asoslash va uni O‘zbekiston korxonalarida keng joriy etish yo‘nalishlarini belgilashdan iborat.

Tadqiqotning nazariy asosini buxgalteriya hisobi, axborot tizimlari va ichki nazoratga oid xorijiy hamda mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi va soliqqa oid qonun hujjatlari tashkil etdi.

Birinchi navbatda, qiyosiy tahlil usulidan foydalanildi. Bu usul orqali qo‘lda yuritiladigan va elektron hisob tizimlari vaqt, aniqlik, nazorat va xarajatlar bo‘yicha taqqoslandi.

Ikkinchidan, tizimli yondashuv asosida buxgalteriya hisobi jarayoni — birlamchi hujjatdan moliyaviy hisobotgacha bo‘lgan zanjir — yagona axborot tizimi sifatida ko‘rib chiqildi.

Uchinchidan, mantiqiy va induktiv-deduktiv tahlil usullari yordamida elektron hisobning afzalliklari guruhlarga ajratildi va ularni joriy etishdagi to‘siqlar aniqlandi.

To‘rtinchidan, ekspert baholash va umumlashtirish usuli orqali amaliyotda qo‘llanilayotgan buxgalteriya dasturlarining imkoniyatlari hamda ularni takomillashtirish yo‘nalishlari baholandi.

Natija va muhokama: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, elektron buxgalteriya hisobi korxona uchun nafaqat texnik qulaylik, balki iqtisodiy samara ham beradi. Uning asosiy afzalliklarini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin.

Birinchidan, hisob ma’lumotlarining aniqligi oshadi. Elektron tizimda ma’lumotlar bir marta kiritiladi va avtomatik ravishda tegishli hisob registrlari, schyotlar va hisobotlarga o‘tkaziladi. Bu qo‘lda qayta yozish bilan bog‘liq arifmetik va texnik xatolar ehtimolini kamaytiradi hamda hisob-kitoblarning to‘g‘riligini ta’minlaydi.

Ikkinchidan, hisob va hisobot jarayonlari tezlashadi. Oy yoki chorak yakunida moliyaviy hisobotlarni shakllantirish, aylanma qaydnomalarni olish, kontragentlar bilan o‘zaro hisob-kitoblarni solishtirish kabi ishlar tizim tomonidan bir necha daqiqada bajariladi. Natijada buxgalterning vaqti texnik ishdan tahliliy ishga yo‘naltiriladi.

Uchinchidan, ichki nazorat samaradorligi kuchayadi. Elektron tizimda har bir operatsiyani kim, qachon kiritgani va o‘zgartirgani qayd etiladi, foydalanuvchilarga kirish huquqlari ajratiladi, schyotlar o‘rtasidagi nomuvofiqliklar avtomatik aniqlanadi. Bu suiiste’mollik va xatolarning oldini olishga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, hujjat aylanishi va saqlash xarajatlari kamayadi. Birlamchi hujjatlar, shartnomalar va hisob-fakturalar elektron shaklda yuritilishi qog‘oz, bosib chiqarish, arxiv joyi va hujjatlarni tashish xarajatlarini qisqartiradi, kerakli hujjatni qidirib topish vaqtini keskin kamaytiradi.

Beshinchidan, tashqi organlar bilan axborot almashinuvi soddalashadi. Soliq va statistika hisobotlarini elektron shaklda topshirish, elektron hisob-fakturalardan foydalanish hisobotlarni o‘z vaqtida topshirish va jarimalar xavfini kamaytiradi, soliq majburiyatlarini hisoblashning to‘g‘riligini oshiradi.

Elektron hisobning nazorat borasidagi afzalligi adabiyotlarda ham ta’kidlanadi. M.B. Romney va P.J. Steinbart buxgalteriya axborot tizimlarida foydalanuvchilarning kirish huquqlarini cheklash, operatsiyalarni qayd etish va ma’lumotlarni himoyalash kabi nazorat vositalari axborot yaxlitligini ta’minlashini ko‘rsatadi [1]. J.A. Hall esa kompyuterlashgan tizimlarda nazorat tartiblari dasturiy jarayonlarning o‘ziga joylashtirilishi va operatsiyalarning audit izi saqlanishi tizim ishonchliligini oshirishini ta’kidlaydi [2]. An’anaviy hisobda esa birlamchi hujjatlar asosida registrlarga qo‘lda yozuv kiritilishi sababli nazorat asosan keyingi tekshiruvga tayanadi [5], [6]. Elektron shakl har bir operatsiyani raqamli iz sifatida saqlab, uni tahlil qilish imkonini beradi, bu esa xatolar va suiiste’mollarni o‘z vaqtida aniqlashga yordam beradi.

Oltinchidan, boshqaruv qarorlari uchun dolzarb axborot ta’minlanadi. Elektron tizim xarajatlar, daromadlar, debitor va kreditor qarzdorlik, tovar-moddiy zaxiralar qoldig‘i haqidagi ma’lumotlarni real vaqtga yaqin rejimda taqdim etadi. Bu rahbariyatga narx siyosati, zaxiralarni boshqarish va pul oqimlarini rejalashtirish bo‘yicha o‘z vaqtida qaror qabul qilish imkonini beradi.

Yettinchidan, ma’lumotlar xavfsizligi va saqlanishi yaxshilanadi. Zaxira nusxalash va ma’lumotlarni himoyalash vositalari qog‘oz hujjatlarning yo‘qolishi, shikastlanishi yoki o‘zgartirilishi xavfini kamaytiradi.

Shu bilan birga, tadqiqot elektron hisobni joriy etishda bir qator muammolar mavjudligini ko‘rsatdi. Ularga dasturiy ta’minot va uskunalar uchun dastlabki xarajatlar, malakali kadrlar yetishmasligi, xodimlarning yangi tizimga o‘tishga qarshiligi, ma’lumotlar xavfsizligi bo‘yicha risklar, internet va texnik infratuzilmaning bir tekis rivojlanmaganligi, turli dasturlar o‘rtasida integratsiyaning yetarli emasligi kiradi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlari uchun dastlabki xarajatlar va mutaxassislarning yetishmasligi asosiy to‘siq hisoblanadi.

Elektron va an’anaviy (qo‘lda yuritiladigan) buxgalteriya hisobining asosiy farqlari quyidagi jadvalda umumlashtirilgan.

Elektron va an’anaviy buxgalteriya hisobining qiyosiy tahlili:

Taqqoslash mezoni	An’anaviy (qo‘lda) hisob	Elektron hisob
Ma’lumotlarni kiritish	Bir ma’lumot bir necha registrga qayta yoziladi	Ma’lumot bir marta kiritiladi, registrlarga avtomatik o‘tadi
Xatolar ehtimoli	Inson omili tufayli yuqori	Avtomatik tekshiruv tufayli past
Hisobot tayyorlash tezligi	Ko‘p vaqt talab etadi	Bir necha daqiqada shakllanadi
Ichki nazorat	Asosan keyingi (tekshiruv) nazorat	Joriy va avtomatik nazorat, amallar tarixi qayd etiladi
Hujjatlarni saqlash	Qog‘oz arxiv, joy va qidiruv xarajatlari	Elektron arxiv, tezkor qidiruv
Tashqi organlar bilan aloqa	Hisobotlar qog‘ozda yoki qo‘lda tayyorlanadi	Elektron topshirish va hujjat almashinuvi
Boshqaruv uchun axborot	Kechikib taqdim etiladi	Dolzarb va tahlil uchun qulay shaklda

Olingan natijalar asosida korxonalarda elektron buxgalteriya hisobini yuritishni takomillashtirishning quyidagi yo‘nalishlari taklif etiladi:

1. Bosqichma-bosqich o‘tish. Elektron hisobga o‘tishni birlamchi hujjatlar va asosiy hisob bo‘limlaridan boshlab, keyinchalik to‘liq integratsiyalashgan tizimga o‘tish.

2. Kadrlar malakasini oshirish. Buxgalterlarni zamonaviy dasturlar va axborot xavfsizligi bo‘yicha muntazam o‘qitish.

3. Tizimni to‘g‘ri tanlash. Korxona faoliyati hajmi va turiga mos, soliq va statistika tizimlari bilan integratsiyalashgan dasturiy ta’minotni tanlash.

4. Ichki nazorat tartiblarini belgilash. Foydalanuvchilarning vakolatlarini ajratish, zaxira nusxalash va ma’lumotlarni himoyalash qoidalarini joriy etish.

5. Kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash. Kichik biznes subyektlari uchun arzon yoki bulutli yechimlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

Umuman olganda, elektron buxgalteriya hisobi korxona uchun hisob jarayonining aniqligi, tezkorligi va shaffofligini ta’minlaydi, boshqaruv qarorlarining sifatini oshiradi hamda hisob yuritish xarajatlarini kamaytiradi.

Xulosa va takliflar: Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, elektron buxgalteriya hisobini yuritish korxonalar uchun hisob ma’lumotlarining aniqligini oshirish, hisobot tayyorlash jarayonini tezlashtirish, ichki nazoratni kuchaytirish va hujjat aylanishi xarajatlarini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Elektron hisob tizimi buxgalteriya hisobini oddiy qayd etish vositasidan korxona boshqaruvining tahliliy axborot manbaiga aylantiradi. Shu bilan birga, uni joriy etishda dastlabki xarajatlar, malakali kadrlar yetishmasligi va axborot xavfsizligi bilan bog‘liq muammolar mavjudligi aniqlandi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Korxonalarda, ayniqsa kichik biznes subyektlarida, elektron buxgalteriya hisobiga bosqichma-bosqich o‘tish dasturlarini ishlab chiqish va ularni rag‘batlantirish choralarini ko‘rish.
2. Buxgalterlarning raqamli ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan o‘quv va qayta tayyorlash kurslarini kengaytirish.
3. Buxgalteriya dasturlarini soliq, statistika, bank va elektron hujjat aylanishi tizimlari bilan o‘zaro integratsiyalashuvini ta’minlash.
4. Ma’lumotlar xavfsizligi va ichki nazorat bo‘yicha korxona ichki reglamentlarini ishlab chiqish.
5. Elektron hisobga o‘tish natijasida erishilgan samarani baholash uchun ko‘rsatkichlar tizimini (hisobot tayyorlash vaqti, xatolar soni, hujjat aylanishi xarajatlari) shakllantirish va muntazam monitoring qilish.

Umuman olganda, elektron buxgalteriya hisobini keng joriy etish korxonalarda moliyaviy axborotning ishonchliligini oshirish, boshqaruv qarorlarining asoslanganligini ta’minlash va hisob xarajatlarini optimallashtirishga xizmat qiladi. Taklif etilgan yo‘nalishlarni amaliyotga joriy etish milliy iqtisodiyotda raqamlashtirish jarayonlarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Romney M.B., Steinbart P.J. Accounting Information Systems. – 15th ed. – Harlow: Pearson, 2021.
2. Hall J.A. Accounting Information Systems. – 10th ed. – Boston: Cengage Learning, 2019.
3. Grande E.U., Estébanez R.P., Colomina C.M. The impact of Accounting Information Systems (AIS) on performance measures: empirical evidence in Spanish SMEs // The International Journal of Digital Accounting Research. – 2011. – Vol. 11.
4. Ghasemi M., Shafeiepour V., Aslani M., Barvayeh E. The impact of Information Technology (IT) on modern accounting systems // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2011. – Vol. 28.
5. Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. Buxgalteriya hisobi: oliy o‘quv yurti talabalari uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2004. – 592 b.
6. Isroilov B., Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi: darslik. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – 240 b.